

Bir Terör Örgütü Olarak "Bâtınlık" ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri

Ahmet OCAK*

ABSTRACT

Assassins as a Terrorist Organization and their Activities in the Saljuqid State. Even though assassins are a branch of Shiism, it is mainly known with Hasan Sabbah. Sabbah was born in the Saljuqid state and was raised as a devout Shia. He went to Egypt to meet with Caliph Mustansir and got novel information from him. Then, he returned to the Saljuqid lands and initiated a new movement. The main objective of this movement was to improve Shiism and to demonstrate that the Saljuqid state and the Sunni Caliph, resided in Baghdad, as illegitimate. Assassins interpreted Islamic principles according to their own purposes and explained these principles with heterodox explanations. In order to reach their targets, they utilized violence and terror as instruments and killed any individual that did not share their beliefs from different segment of society. Chaos and terror that were initiated by them caused many problems and suffering in the Islamic world.

KEY WORDS: Hasan Sabbah, Saljuqids, Terror, Assassins.

Ortadoğu'da ihtışamlı bir şekilde ortaya çıkan ve insanlığın şahit olduğu parlak bir uygarlık haline gelen İşlâm Medeniyeti, bu vasfını uzun süre korumuştur. Bir medeniyetin sürekli ve üretken olabilmesi için, fikrî gelişmelerin siyasi ve sosyal bakımdan da desteklenmesi gerekir. Bu hususların zamanla yeterliliğini kaybetmesiyle birlikte bazı olumsuzlukların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Nitekim XI. yüzyıla geldiğinde İşlâm dünyasında birtakım olumsuz durumların ortaya çıktığı görülmüştür. Siyasi alandaki bölünmüşlüğün yanı sıra fikrî sahada da belirgin bir bölünmüşlük ortaya çıkmış ve İşlâm dünyasını menfi yönde etkilemiştir.

İşlâm dünyasında Sünnî görüşün temsilcisi konumunda olan Bağdat merkezli Abbâsî halifeliği eski ihtışamını kaybetmiş, hâkim olduğu topraklar birtakım emirlerin siyasi mücadele sahası haline gelmişti. Sünnî düşünceye karşı yeni bir güç merkezi olarak teşekkül eden Kâhire merkezli şii Fâtımîler devleti ise, kendilerine hedef olarak Abbâsî halifeliğini seçtikleri için, onların hâkim oldukları toprakları ele geçirmek ve başta kutsal topraklar olmak üzere görüşlerini bu bölgelerde yayarak, hâkimiyetlerini tesis etme peşinde idi-

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

ler.¹ Bu mücâdele İslâm dünyasının içine yönelik olup, dış tehlikeleri bertaraf etmekten uzaktı.

Fâtımîlerin desteği ile Sünnî halifeliğinin merkezi Bağdât'ı ele geçirerek burada siyasî bir hâkimiyet kuran Şîî Büveyhîler Devleti ise, Fâtımîlerin çizgisini sürdürerek, bölünmüşlük ve mezhebî taassubu devam ettiriyor, İslâm dünyasında yeni bir hamle yaratacak siyasî birlik ve fikrî gelişmeyi sağlayamıyordu.

Doğuda bunlar olurken, benzer gelişmeler Batıda da yaşanıyordu. Endülüs Emevîleri sukût etmeye başlamış, siyasî birlikten ve ortak hedeflerden mahrum birtakım zayıf devletçikler ortaya çıkmıştı.² Dolayısıyla İslâm dünyası dağınık bir görünüm arz etmekteydi. Bu hal onların derlenip toparlanmalarını, güçlü bir idare tesis etmelerini zorlaştırmanın yanında, kültür ve medeniyet alanında yeni bir atılım yapmalarını da engellemekteydi.

Mevcut durumdan istifade etmek isteyen Hıristiyan dünyası, Müslümanları Endülüsten çıkarmanın hesaplarını yaparken, Doğuda da Hıristiyan Bizans boş durmuyor, Müslümanların elindeki toprakları almak ve hâkimiyet sahasını genişletmek için çalışıyordu.³

İslâm dünyasının içindeki bu dağınıklık ve dış tehlikelerin kendini daha tesirli olarak hissettirmeye başlamasıyla birlikte, özellikle Sünnî Abbâsî halifesi hem Şîî tasallutundan kurtulmak, hem de eski kuvvet ve kudretine kavuşarak hâkimiyetini yeniden tesis etmek için kurtarıcı bir güç aramaya başladı. Sünnî halifenin bu çalışmalarına o dönemde cevap verebilecek yegâne güç, devletlerini yeni kurmuş olan Selçuklulardan başkası olamazdı. Nitekim halife de bu durumun farkında olarak Selçuklulara elçi gönderip, onları Bağdât'a gelmeye dâvet etti. Taraflar arasında uzun yazışmalar ve görüşmeler sonucunda Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Bağdât'a gelmeye ve halifeyi düşmüş olduğu bu durumdan kurtarmaya karar verdi.⁴

Selçukluların 1055 yılında Bağdât'a gelerek Şîî Büveyhîler Devleti'ne son verip, Abbâsî halifesini esaretten kurtarıp, ona eski saygınlığını yeniden iade etmesi Türk ve İslâm tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten itibaren Türkler İslâm dünyasının siyasî liderliğini ele alarak, onu karşı karşıya kaldığı iç ve dış tehlikelere karşı müdâfaa etmekle kalmayıp, taze bir kan olarak yeni medeniyet hamleleri yapacak seviyeye de taşıyacaklardı.⁵ Selçuklularla birlikte İslâm yeni bir kuvvet kazanmış, Türk kuvveti sayesinde güçlenerek dünyaya yeniden hükmeden bir konuma gelmiş ve onların torunlarıyla birlikte Avrupa içlerine kadar ilerlemiştir.⁶

Selçukluların İslâm dünyasının liderliğini ele almalarıyla birlikte siyasî manada birlik sağlandığı gibi, ülkenin her yanında asayiş ve emniyet de tes-

1 Hasan İ. Hasan, *İslâm Tarihi IV*, (trc. İ.Yiğit- S. Gümüş vd.), İstanbul 1987, s. 55.

2 Ahmet Muhtar el- Abbâdî, *Fi't-Tarihi'l-Abbâsî ve'l-Fâtımî*, Beyrut, s. 179 vd.

3 Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Selçuklular Tarihi I*, (trc. Ali Genceli), İstanbul 1975, s.30.

4 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, İstanbul 2002, s. 163 vd.

5 M. Mâhîr Hammâde, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye ve'l-İdâriyye*, Beyrut 1982, s. 19.

6 H. Mahmûd-A. eş-Şerîf, *Alemu'l-İslâm fi'l-Asrî'l-Abbâsî*, Kâhire, s. 537 vd.

si edildi.⁷ İstikrarın sağlanmasıyla beraber Ehl-i sünnet ortak paydasında toplanan insanlar, devletin kendilerine sağladığı güven içinde huzurlu bir şekilde yaşamaya başladılar. Pamir'den Mısır'a, Yemen'den Kafkaslara kadar olan geniş topraklarda bütünlüğün yanı sıra, manevî birlik de bu sayede gerçekleştirildi.⁸

Selçuklular, Sünnî halifeyi Şîî tasallutundan kurtarıp, Şîîlerin İslâm dünyasındaki olumsuz tavırlarına son vererek, Sünnî düşünceyi yeniden ihya etme yoluna gitmişlerdir. Selçukluların siyasî gücü yanında Bağdât âdeti "ruhanî başkent"⁹ olarak ilmin ve düşüncenin merkezi hâline gelmiş, Nisabur, Herat, Buhara ve Merv gibi diğer Selçuklu şehirleri de ilimde Bağdât'la yarışır duruma gelmişlerdir. Selçuklular mensup oldukları düşünceyi korumak için ülkenin her tarafında medreseler açıp, ulemâyı maddî ve mânevî destekleyerek muazzam bir gelişmeyi sağlamışlardır.¹⁰ Bu gayretler sonucunda "İslâm'ın manevî teceddüt devresi"¹¹ İslâm düşüncesi kendini yeniden inşa etme imkanına kavuşmuştur.

Sünnî düşüncenin koruyuculuğunu üstlenen Selçuklular, kuruluşlarının daha ilk yıllarından itibaren devletin temel iki hedefini belirlemişlerdi. Bunlardan birincisi İslâm dünyasının iç meselesi olan ve Sünnî düşünceye karşı olumsuz tavırlar sergileyen Şîî Fâtımîler devletini ortadan kaldırmak, ikincisi ise dış mesele olan Hıristiyan Bizans'ı tesirsiz hale getirmektir.¹² Bu hedefleri gerçekleştirmek için gayret sarf eden Selçuklular, Sünnî Abbâsî halifesi ve onun manevî otoritesi altındaki topraklarda hâkimiyet tesis etmek isteyen Şîî Fâtımîler Devleti'nin doğrudan hedefi haline gelmişti.

Fâtımîler, Şîî mezhebinden olan Büveyhîler Devleti'ni destekleyerek Sünnîleri zor duruma sokacak çabalar içine girmişlerdi.¹³ Büveyhîlerin Selçukluların eliyle yıkılışından sonra bir taraftan Arslan Besâsîrî'yi destekleyerek Selçuklular'a karşı isyan ettirip, bölgedeki Selçuklu hâkimiyetini yıkmak istemiş,¹⁴ diğer taraftan Tuğrul Bey'e karşı, kardeşi İbrahim Yinal'ın isyan etmesini sağlamış, onu silah ve para yoluyla desteklemişlerdi.¹⁵

Selçuklu hâkimiyetini yıkmak için yapılan siyasî ve askeri faaliyetler yeterli olmayınca, hedeflerinden vazgeçmeyen Fâtımîler başka bir metot denemeye başladı. Bu, muhaliflerini propaganda yoluyla zayıflatarak tesirsiz hale

7 Muhammed ez-Zuhaylî, *el-İmâmü'l-Cüveynî*, Dimeşk 1412/1992, s. 26

8 Hüseyin G. Yurdaydın, *İslâm Tarihi Desleri*, Ankara 1982, s. 75; Mevdûdî, age, s. 9 vd.

9 Ahmed Çelebi, *Mevsuatü't-Tarihî'l-İslâmî VIII*, Kâhire 1983, s. 99.

10 İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1972, s. 114.

11 László Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Ankara 1971, s. 164.

12 Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi I*, (trc. E.A.W. Budge - Ö.R. Doğrul), Ankara 1987, s. 306; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (trc. Y. Moran), İstanbul 1994, s. 44; A. Muhammed Hasaneyn, *Seldçuka İnan ve'l-İrak*, Kâhire 1380/1970, s. 59.

13 M. Cemâleddin es-Surûr, *en-Nüfûzü'l-Fâtımî fi Bilâdi's-Sâm ve'l-İrâk*, Kâhire -, s. 92 vd.

14 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Umemi ve'l-Mülûk XVI*, (thk. Muhammed A. el-Atâ-Mustafa A. Atâ), Beyrut 1412/1992, s. 31; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmûl fi't-Tarih IX*, Beyrut 1402/1982, s. 640 vd.

15 Celâluddin es-Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefa*, Mısır 1371/1952, s. 418; İbnü'l-Esîr IX, s. 640.

getirme metodudur. Kâhire'de açılan "Dâru'l-İlm" adlı merkezde Şîî propagandacılar yetiştirerek, bu şahıslar vasıtasıyla İslâm âleminde Şîî mezhebini yaymak ve bu yolla Fâtımî halifelerine bağlılığı temin etmek istediler. Bu uğurda hiçbir masraftan kaçınmayan Fâtımîler, özellikle Abbâsî nüfuzunun hâkim olduğu topraklarda binlerce propagandacıdan (dâî) oluşan taraftarlarını kullanmaktaydı. Bunların hepsi Kâhire'deki reisleri "Dâî'd-Duat" dan aldıkları emirler doğrultusunda çalışmalarını yürütmekteydi.¹⁶ Esasında Abbâsî halifeleriyle mücadele etmek için bir doktrin yaratmak ihtiyacında olan Fâtımî halifeleri, Şîîliğin İsmailiyye kolunu benimseyip destekleyerek, kendi halifelik iddialarına veraset açısından meşruiyet kazandırmışlardı. Bu yolla, dağılık durumdaki İsmailî dâîlerini de bir merkezden yönetir duruma gelerek, onlar vasıtasıyla mücadele edilen devletleri zayıflatmışlardı.¹⁷ Tabii olarak hedef konumunda olan, Sünnî düşüncenin merkezi Bağdât ve onun siyasî koruyucusu Selçuklulardı.

Abbâsî halifesi ve onun nüfuz alanına giren bölgelerde propaganda faaliyetlerini yürüten Fâtımîler, Selçukluların Sünnî dünyanın koruyuculuğunu üstlenmeleri ve onu siyasî olarak desteklemeleri sebebiyle zorlanmaya başladılar. Binlerce dâînin faaliyetleriyle yürütülen Şîileştirme gayretleri artık duraksamaya başladığı gibi, gerileme sürecine de girmişti. Bunu kendi hâkimiyetleri açısından tehlikeli gören Fâtımîler, propaganda faaliyetlerine yeni bir unsur ekleyerek, Şîileştirme çalışmalarına devam ettiler. Bu yeni unsur, o güne kadar Fâtımîlerin kullanmadığı şiddet ve korkuya dayanan farklı bir metot olacaktır. Bugün de bâzı kesimler tarafından, kendi adlarını duyurmak veya insanları sindirerek boyun eğmeye mecbur etmek için terör amaçlı kullanılan "silahlı propaganda grupları"na benzer şekilde, Fâtımîler de, "Bâtınîlik" örgütünü, görüşlerini yaymada baskı ve terör aracı olarak kullanmışlardır.

A- Bâtınîliğin Ortaya Çıkışı ve Yayılışı

Başlangıçta dinî hakikatlerin masum bir imam tarafından öğretilebileceğini savunduğundan dolayı "Talimiyye" olarak anılan bu hareket, sonraları hareketin lideri Hasan Sabbâh'dan dolayı "Sabbâhiyye" adıyla anılmış ve onunla özdeşleşmiştir.¹⁸ Hasan Sabbâh'ın babası Şianın "Oniki İmam" kolu müntesiplerinden olup, bazen ilhad, bazen de dalâletle suçlanmış, bu yüzden de sıkıntılara düşmüş bir şahıstı.¹⁹ Hasan Sabbâh Rey'de dünyaya gelmiş ve babasının terbiyesinde yetişmiştir. Burada Bâtınî mezhebinden olan emîre Zerrab adlı bir şahısla görüşerek İsmâîlî Mezhebi'nin öğretileri hakkında bilgi almış, Mısır Halifesi Mustansır'ın büyüklüğünü öğrenmiştir. Daha

16 Bartold Spuler, "Doğuda Hilâfetin Çöküşü", (trc. H.Aktaş), *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti I*, İstanbul 1988, s. 194.

17 Cl.Cahen, *Doğuştan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar İslâmîyet*, (trc. E. N. Erendor), İstanbul 1990, s. 178.

18 Bu hareket, Haşîiyye, Fidaviyye, Nizariyye ve İbâhiyye isimleriyle de anılır. Bkz. N.Çağatay-İ.A.Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ankara 1976, s. 84; Ahmed Ateş, "Bâtınîyye", *İ.A. II*, s. 339; T. H. Balcıoğlu, *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, İstanbul 1940, s. 15 vd.

19 M.Şerafeddin, "Fâtımîler ve Hasan Sabbâh", *D.F.İ.F.M. I/1*, İstanbul 1926, s. 24.

sonra Necm Sarrac adlı bir Bâtınîden mezhebin hakikatlerini öğrenerek düşüncelerini geliştirmiş, arkasından Abdülmelik Attaş'ın yakın adamlarından Mümin vâsıtasıyla Bâtınîliği kabul etmiştir. Abdülmelik Attaş, 1072 senesinde Rey'e gelince Hasan Sabbâh'la görüşüp onu beğenerek dâfilik nakipliğine tayin etmiştir. O, artık bir Bâtınî ve insanları Bâtınî yoluna davet etmede yetkili bir kimse hüviyetindedir.²⁰

1076 yılında Mısır'a giderek Kâhire ve İskenderiye'de toplam üç yıl kalan Hasan Sabbâh,²¹ Mısır'da bulunduğu zaman Halife Mustansır'la görüşmüş ve ondan Bâtınîliğe davet izni alarak, memleketine dönüp Mustansır adına davette bulunması istenmiştir. Mısır'da iken ordu komutanı Bedrül-Cemâli ile anlaşmazlığa düştüğünden dolayı ülke dışına sürülmüş, 1081'de İsfehan'a gelerek yerleşmiş ve propaganda çalışmalarına başlamıştır.²² Propaganda çalışmaları için müsait bölgeler arayan Hasan Sabbâh, merkezi otoritenin ulaşamadığı İran'ın kuzey kesimlerine, Geylân, Mâzenderân ve Deylem bölgelerine yönelmiş ve bu bölgelerde Şii-Bâtınî propagandasını yapmak için uygun bir zemin bulmuştur.

Hasan Sabbâh, Bâtınîliği Fars bölgesine taşıyan ve yeni daveti başlatan kişi olarak kendisini normal İsmâîlilerde imamın olduğu noktaya taşımanın yanında, İsmâîlî akîdesinde birtakım değişikliklere giderek "Yeni davet" adıyla metotlaştırmıştır. Hasan Sabbâh'a göre iman için mücerret akıl yeterli değildir ve mutlaka muallim-i sâdik'a ihtiyaç vardır. Muallim-i sâdik'ın kim olduğunu bilip, dinî hakikatleri ondan öğrenmek lazımdır.²³

Hasan Sabbâh, Fars bölgesinde yeni davetine başlamasıyla birlikte Bâtınîler arasında hiyerarşik bir yapılanma da gerçekleştirmiştir.²⁴ Bu yapılanmanın gereği olarak dâiler, Kâhire yerine hareketin lideri olan Hasan Sabbâh'a bağlıdırlar. Dâilerden sonra Bâtınî hareketinde dikkati çeken bir özellik de "fedâiler" in durumudur. Bu grup Hasan Sabbâh Bâtınîliğinin en özel ve belirgin vasfını oluşturur. Bâtınîliğe muhalif olan şahıslar, bu fedâiler vasıtasıyla öldürülerek ortadan kaldırılmışlardır. Bu grup, Bâtınîliğin vurucu gücünü meydana getirmekte ve günümüzde gerilla hareketlerinde görülen şiddete dayalı silahlı propagandanın temelini oluşturmaktaydı.

Hilâfetin babadan sonra büyük oğula geçeceğine kâni olan Hasan Sabbâh, 1094 yılına kadar daveti Mustansır adına yürüttü. Ancak Mustansır'ın ölümünden sonra Nizâr'ın yerine el-Müstâlî halife yapılanca bu durum İsmâîlilerin ikiye bölünmesine sebep oldu.²⁵ Hasan Sabbâh, gerçek halifenin

20 Alaadin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa III*, (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1988, s. 113 vd.

21 A.Cüveynî, age, s. 113 vd; Bernard Lewis, *Haşîşiler*, (trc. Ali Aktan), İstanbul 1995, s. 33 vd.

22 İbnü'l-Esir X, s. 237; İbn Müyesser, *Ahbârü Mısır*, (thk. Eymen Fuad Seyyid), Paris 1981, s. 47; R.Dozy, *Tarih-i İslâmiyet*, (trc. A.Cevdet), Mısır 1908, s. 393.B.Lewis, age, s. 35 vd.

23 Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal II* (İbn Hazm, *Kitâbu'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*'ın kenarında), Mısır 1317, 33; M.Şerafeddin, Şerafeddin, "Bâtınîlik Tarihi", *D.İ.F.M., S. VII*, (1928), s. 23 vd.

24 H.İ.Hasan, *Tarihu...*, s. 368 vd.

25 Şemseddin ez-Zehebî, *el-İber fi Haberi men Ğaber II*, (thk. M. S. Zağlûn), Beyrut 1405/

Nizâr olduğuna iddia edip, el-Müstalf'nin haliffeliği gasp ettiğini ileri sürdü. Doğudaki davetini Nizâr adına yaptı. Bu yüzdendir ki, Hasan Sabbâh hareketi Bâtınîlik yanında Nizârîlik olarak da adlandırılır.²⁶

Hasan Sabbâh, Mısır'dan döndükten sonra propaganda faaliyetlerine hız verip, Bâtınî hareketini İran, Taberistan, Kûhistan, Cürcan, Kirman vb. bölgelerde yaymada önemli ilerlemeler sağlamıştır.²⁷ Kendilerini Sünnîliğin müdâfii olarak gören Selçuklular da duruma seyirci kalmadılar. Vezir Nizâmülmülk, Rey'deki yöneticiye emir vererek onun yakalanmasını emretti. Bunun üzerine Hasan Sabbâh Rey'i terk ederek Kazvîn'e geçti.²⁸

Hasan Sabbâh'ın bu şekilde takibata uğraması, onu çalışmalarını rahatlıkla yürütebileceği sağlam mekanlar aramaya yöneltti. Bu düşünce Bâtınîler için vazgeçilmez olan müstahkem kaleler ve fedâîler gibi iki önemli esası da beraberinde getirdi.²⁹ Sonuçta, aranan yer olarak Elburuz Dağları üzerinde oldukça yüksek bir konumda bulunan Alamut Kalesi merkez olarak seçildi.³⁰ Burası daha önceden gönderilen dâîlerin çalışmalarıyla ele geçirilmiş ve Bâtınîlerin hâkimiyetine girmişti (1090).³¹ Artık Bâtınî faaliyetleri için önemli bir üs ve Hasan Sabbâh için bu hareketleri yöneteceği mükemmel bir merkez kazanılmıştı. Ancak bundan sonradır ki, Selçuklu ülkesinde yeni bir dönem başlayacak ve Hasan Sabbâh, merkezî otoritenin yanında bütün âlimlerin, emîrlerin ve Sünnî halkın korktuğu önemli bir tehdit unsuru olma vasfına erişecektir.

Bâtınîlerin Alamut üssünden yönlendirdikleri hareketler ve buna bağlı olarak gerçekleştirilen yağma ve kıtaller çoğalınca; Selçuklular, harekete geçmekte gecikmediler. Bâtınîleri yok etmekle Alamut ve çevresinin ıktası kendisine verilmiş olan Emîr Yoruntaş görevlendirildi. Bu emîr, 1091'de Alamut Kalesi'ni kuşatarak içeridekileri zor durumlara sokmuş ise de, Yoruntaş'ın vefat etmesi ile kuşatma kaldırılmış ve Bâtınîler büyük bir tehlikeden kurtulmuşlardır.³²

Hasan Sabbâh, faaliyetlerini genişleterek Zerdüştlüğün son sığınaklarından biri olan İran-Afganistan sınırındaki Kûhistan bölgesini ele geçirmek için yakın adamlarından Hüseyin Kâinî'yi 1091'de burada faaliyetlerde bulun-

1985, s. 370 vd; B.Lewis, "İsmailîler", *İ.A.V/II*, s. 1123; Yûsuf el-İş, *Tarihu Asri'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye*, (nşr. Muhammed Ebu'l-Ferec el-İş), Dimeşk 1982, s. 226; H.A.R.Gibb, "Nizâr", *İ.A. IX*, s. 335.

26 Şihâbuddîn Ahmed el-Kalkaşandî, *Subhu'l-Aşâ fi Sinâati'l-İnşâ XIII*, (tah. M.Hüseyin Şemsüddîn), Beyrut 1407/1987, s. 241,249.

27 Takiyyüddîn el-Makrizî, *Kitâbu'l-Mukaffa'l-Kebîr III*, (thk. Muhammed el-Ya'lavî), Beyrut 1411/1991, s. 328.

28 A.Cüveynî, age, s. 116.

29 R.Dozy, age, s. 98.

30 İmâdu'd-Dîn İsmail Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer II*, Kâhire 1907, s. 200; Zekerîya Kazvînî, *Asâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Beyrut, s. 301; Şemseddîn ez-Zehabî, *Düvelü'l-İslâm II*, Beyrut 1405/1985, s. 246; B.Lewis, age, s. 36 vd.

31 İbn Müeyesser, age, s. 47 vd; Zeynüddîn İbnu'l-Verdî, *Tarihu İbni'l-Verdî II*, Necef 1389/1969, s. 46.

32 A.Cüveynî, age, s. 120; M.Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1989, s. 213.

makla görevlendirdi. Çalışmalar kısa sürede meyvesini vermiş ve bölgede hayli taraftar kazanılmıştı. Arkasından Selçuklulardan fazla hoşlanmayan Zevzen, Kâin, Tebes, Tûn ve diğer önemli yerleşim birimlerini ele geçirdiler.³³ Bu gelişme artık onların hareket alanlarını genişlettiklerinin ve Selçukluların kurulu sosyal düzenini sarsacak hale geldiklerinin işaretidir.³⁴

Bâtınîlerin kötülükleri artıp, insanlar bunlardan muzdarip olmaya başlınca, Sultan Melikşah, Hasan Sabbâh'a bir elçi gönderip yaptığı kötülükleri sayarak, ümera ve ulemâyâ karşı işlemiş olduğu cinayetlerden vazgeçmesini istemiş ve kendi emirlerine itaate davet etmişti.³⁵ Hasan Sabbâh, bu durumu umursamadığı gibi, emrinde 20 000 adamının olduğunu söyleyerek Sultan'ı bile tanımadığını göstermiştir.³⁶

Sultan Melikşah, meseleyi daha ciddi şekilde ele alma gereği duyarak, Kızıl Sarıg ve Arslantaş adlı komutanlarını Hasan Sabbâh ve taraftarlarını yok etmekle görevlendirdi. 1092 yılının başlarında Alamut'u kuşatmışsa da, çevre bölgelerden gelen taraftarlarıyla güçlenen kaledekiler bir gece Selçuklu kuvvetlerine ansızın baskın yaparak bozguna uğrattılar. Kûhistan bölgesindeki Bâtınîlerin yok edilmesiyle görevlendirilen Kızıl Sarıg ise, Bâtınîleri tedip ve tenkil hareketine girişmişken Melikşah'ın ölüm haberinin gelmesi üzerine hareketi durdurmuştur. Böylece Bâtınîleri yok etmek için başlatılan bu hareket de bir sonuca ulaşamamıştır.³⁷

Melikşah'ın vefatıyla birlikte ortaya çıkan siyasi boşluk ve hânedan üyelerinin birbirleriyle çekişmesi Bâtınîlere karşı yeterince mücâdele verilmesini engelledi. Melikşah'dan sonra tahta geçen Sultan Berkıyaruk'un kardeşleriyle mücâdelesi sebebiyle Bâtınîler üzerine fazla gidilememiş, bu da Bâtınîlerin sayısının artmasına ve terör yaratmalarına sebep olmuştu.³⁸ Özellikle İsfahan, Cebel ve Irak'ta sayıları iyice artmıştı. Kaleler ele geçirip, yolları kesmeye, insanları öldürmeye devam ettiler. Dönemin güçlü emirlerinden Çavlı önemli miktarda Bâtınî katlederek bunların kötülüklerine engel olmaya çalıştı.³⁹

Bâtınî tehlikesinin büyüklüğü sebebiyle Sultan'ın yakın adamları, gömleklerinin altından zırh giyerek dolaşmaya başlamış ve Sultan'ın huzuruna bile silahlı olarak çıkmalarına müsaade edilmişti.⁴⁰ Üstelik Bâtınîlerin bir kısmı Berkıyaruk'un ordusunda yer almışlardı. Bu durum kendi aleyhine kullanılmaya başlanınca, Berkıyaruk, bunları temizlemenin zamanı geldiğine kanaat getirerek Bâtınîlere karşı harekete geçip, önemli sayıda Bâtınî kat-

33 B.Lewis, age, s. 39.

34 M.A.Köymen, Selçuklu..., s. 212.

35 Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Umeni ve'l-Mülûk XVII*, (tah. Muhammed A. el-Atâ- Mustafa A. Atâ), Beyrut 1412/1992, s. 64; M.Şerafeddîn, "Fâtımîler...", s. 22.

36 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye XII*, Kâhire 1413/1992, s. 171 vd; M.Şerafeddîn, "Fâtımîler...", s. 23.

37 A.Cüveynî, age, s. 121; B.Lewis, age, s. 40; M.A.Köymen, Selçuklu..., s. 212.

38 İbnü'l-Verdi II, s. 123.

39 İbnü'l-Esir X, s. 319 vd.

40 İbnü'l-Esir X, s. 322.

letti (1100).⁴¹ Fakat devletin içinde bulunduğu durum daha geniş mücadele-
leye imkan vermedi.

Berkiyaruk'tan sonra başa geçen Muhammed Tapar dönemi, Bâtınîlerle daha ciddi manada mücadelenin yürütüldüğü dönem olmuştur. Saltanat mücâdelesinden istifade eden Bâtınîler, İsfahan bölgesinde çoğalmışlar, bununla da yetinmeyip, Sultan Melikşah tarafından yaptırılmış olan Şahdiz Kalesi'ni ele geçirmişlerdi. Bâtınîlerin önde gelen liderlerinden olan İbn Attaş'a İsfahan Bâtınîlerince taç giydirilmiş ve gücü iyice artmıştı. Kaleyi üs olarak kullanıp, yolları kesip, insanları katletmiş, halkı soyarak mallarını gasp etmişlerdi. Devlete bağlı kişiler, bunların zararından korunmak için haraç ödemeye başlamıştı. Bu şekilde oniki sene boyunca kaleyi ellerinde tutan Bâtınîlerin kötülükleri artınca, Sultan, bunların temizlenmesine karar vererek üzerlerine kuvvet gönderdi. Kale uzun kuşatmadan sonra ele geçirildi, Bâtınîlerin çoğu katledildi, liderleri öldürülerek başı halîfeye gönderildi (1107).⁴² Böylece Bâtınîlere karşı önemli bir başarı elde edildi.

Mücadele devam eden Mehmet Tapar, Bâtınîlerin merkezini çökertmek istiyordu. Bu gayeyle 1109 senesinde vezir Ahmed b. Nizâmülmülk'ü Alamut'un fethiyle görevlendirdi. Vezir kaleyi kuşattıysa da kışın bastırması üzerine kale ele geçirilemedi.⁴³ Daha sonra Emir Anuştıgin Şîrgîr, Bâtınîlerle mücadele ile görevlendirildi. Bu emir önemli başarılar kazanıp, Alamut'u zapt etmek üzere iken Sultan'ın ölüm haberi üzerine kuşatmayı kaldırarak geri döndü (1118).⁴⁴ Bu, Bâtınîler açısından bir şans olmuştur.

Muhammed Tapar, bu mücadeleyi yürütürken Melik Rıdvan döneminde Halep bölgesinde kök salmış olan Bâtınîlere karşı da, Rıdvan'ın yerine geçen oğlu Alp Arslan'dan harekete geçmesini istemişti. Sultan'ın bu isteği üzerine Bâtınî faaliyetleri engellenmiş, önde gelen Bâtınîler yakalanarak öldürülmüşlerdi (1114).⁴⁵

Kardeşler arası mücadeleden istifade eden Bâtınîler, Berkiyaruk ordusunda yer aldıkları gibi, Sultan Sancar'ın ordusunda da yer almışlardır. Taht mücâdelesinde olan Sancar, 1119'da kardeşinin oğlu Mahmud'un elinden Rey şehrini aldığı anda askerleri arasında gayrimüslim Türkler yanında Bâtınîler de bulunmaktaydı.⁴⁶ Saltanatını sağlama alan Sultan, Bâtınîler üzerine yürüyerek 1127'de 12 000 Bâtınî katletmekten çekinmemiştir.⁴⁷ Fakat onun döneminde ortaya çıkan Karahitaylar ve Oğuz isyanı gibi önemli mese-

41 İbn Tağrıberdi, *en-Nüccümü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhira V* (thk. M.H. Şemseddîn), Beyrut 1413/1992, s. 165; Şihâbuddîn Ebu'l-Abbâs en-Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb XXVI*, (thk. M.F. Anîtil- M.T. el-Hacerî), Mısır 1405/1985, s. 354 vd; İbn Kesîr XII, s. 171; Zehebî, el-İber II, s. 369.

42 İbn Tağrıberdi V, s. 190; Nuveyrî XXVI, s. 361 vd; Râvendî I, s. 53 vd.

43 Nuveyrî XXVI, s. 369; İbnü'l-Esir X, s. 477 vd.

44 Muhamed b. Ali b. Süleyman Râvendî, *Rahat-üs-Sudûr ve Ayet-üs-Sürûr I* (Gönüllilerin Rahatı Ve Sevinç Alâmeti), (trc. A.Ateş), Ankara 1957, s. 158.

45 Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara 1990, s. 85 vd.

46 İbnü'l-Cevzi XVII, s. 172.

47 Zehebî, el-İber II, s. 415.

leler, Bâtınîler ve yıkıcı faaliyetleri açısından bir şans olmuştur. Nitekim Bâtınîler, 1157 senesinde Horasan hacılarına saldırarak, pek çoğunu kılıçtan geçirip, mallarını yağmalamaktan çekinmemişlerdir.⁴⁸ Bu şekliyle Bâtınîler, Sünnîlik açısından sadece sapkınlığın en aşırı temsilcisi olarak kalmamış, aynı zamanda toplumda kargaşa çıkaran ve bozgunculukları körükleyen bir hareket olma özelliğini de devam ettirmişlerdir.⁴⁹

Bâtınîlerin faaliyetlerini yoğunlaştırdıkları önemli bir alan de Şam bölgesi olmuştur. Rıdvan b. Tutuş, iktidarını sağlamlaştırmak gayesiyle Bâtınîlere dayanma ihtiyacı hissetmişti.⁵⁰ Durumdan istifade eden Bâtınîler kısa sürede kaleler ele geçirip, halka karşı terör faaliyetlerine başladılar.⁵¹ Bölgedeki Bâtınî reisi Behram adlı şahsın çalışmalarıyla Bâtınîlik gelişti. Banyas ve Kademûs gibi önemli kaleler ellerine geçti. Bununla da yetinmeyip, Haçlılarla ittifak yoluna gidip, Dımaşk'ı Haçlılara teslim etme noktasına kadar işbirliğini ilerlettiler. Bu durum karşısında Tacu'l-Mülûk Bôri harekete geçerek Bâtınîleri katletmiş ve çalışmalarını engellemiştir (1129).⁵²

Benzer şekilde Amid bölgesinde de çoğalan Bâtınîler halkın nefretini kazanacak davranışlarını ilerletince, halk bunlara karşı harekete geçerek Bâtınîleri katledip, faaliyetlerine engel olmaya çalıştı.⁵³ Sadece İslâm dünyasında değil, Avrupa'da bile tanınarak kendilerinden korkulacak bir duruma gelmiş olan Bâtınî terörü uzun seneler varlığını devam ettirmiştir. Bâtınîlerin yarattığı bu terör ancak XIII. yüzyılda Moğol istilası sırasında son buldu. Bu tarihten sonra da küçük ve sapık bir mezhep olarak varlığını devam ettirdi.⁵⁴

B- Bâtınîlerin İnançları

Bâtınîlik, bâzılarına göre Mecûsîlik, Sâbîlik ve Yahudilik gibi dinlerin, bâzılarına göre İranlıların, bâzılarına göre de Şîilerin meydana getirdiği bir hareket olup, Müslümanlardan intikam almak gayesi güder.⁵⁵ Bu insanlar, Müslümanlar arasında gizlice nifak sokmak ve İslâm'ı yıkmak istemiş, bu yüzden Kur'an ve hadîsleri kendi istekleri doğrultusunda tevîl etmek sureti ile onları hakiki manalarından uzaklaştırmaya çalışmışlardır.⁵⁶

Bâtınîler, Kur'an'ın ve hadîslerin bir zâhir, bir de bâtın manasının olduğu ve bunların ancak Allah tarafından belirlenmiş mâsum bir imam tarafından

48 Zehebi, el-İber III, s. 16

49 C.Cahen, age, s.240.

50 İbnu'l-Adîm, *Buğyetu't-Taleb fi Tarihi Haleb*, (nşr. Ali Sevim), Ankara 1976, s. 93.

51 B.Lewis, İsmailîler, s. 1123.

52 İbnu'l-Kalânîşî, *Tarihü Dumeşk*, (thk. Süheyl Zekkâr), Dumeşk 1403/1983, s. 7 vd; Coşkun Alptekin, *Dımaşk Atabegliği*, İstanbul 1985, s. 96 vd.

53 İbnu'l-Cevzî XVII, s. 224; Zehebi, Dûvel II, s. 268.

54 B.Lewis, *Tarihî Araçlar*, (trc. H.D.Yıldız), İstanbul 1979, s. 183.

55 İbrahim Ağah Çubukçu, *Gazzâlî ve Batınîlik*, Ankara 1064, s. 30; M.Şerafeddîn, "Bâtınîlik Tarihi", *D.İ.F.M.*, S. VII, (1928), s. 1 vd; Y. Derviş Ğavânime, *Gulatu's-Şia'l-Bâtınîyye fi Blâdi's-Şâm*, Amman 1981, s. 18; T. H. Balcıoğlu, a.g.e. s. 15 vd; A. İlhan, "Bâtınîyye", *D.İ.A. V*, s. 192.

56 N. Çağatay- İ. A. Çubukçu, age, s. 76 vd.

anlaşılabileceğini iddia ederler. Tanrının, imamların bedenine hulûl ettiğine ve kâinatı onlar vasıtasıyla yönettiğine inanırlar. Bâtnîlere göre peygamberler, insanlara farklı emir ve yasaklar getirerek birbirleriyle çelişmişler, güzel olan bazı hususları insanlardan yasaklamışlar, buna karşılık, zor olan bazı hususların yapılmasını emrederek insanları gereksiz yükümlülükler altına sokmuşlardır.⁵⁷

İslâm'ın temel ibadetlerini kendilerince yorumlayarak, diğer İslâm âlimlerince kabul edilmeyen sapık tevellere bürünmüşlerdir.⁵⁸ Bu sebeplerden dolayı Gazâlî, bu mezhebin dışının Rafizîlik, içinin ise tam bir küfür olduğunu söylerken, Fahreddîn er-Râzî de: "Bunların maksadı şeriatı (İslâm'ı) iptal ve yaratıcıyı nefyetmektir. Dinlerden hiçbirisine ve kıyamete inanmaz, inmadıkları gibi bunu da açıklamazlar" demektedir.⁵⁹ Dolayısıyla diğer Müslüman âlimler tarafından inançları kınanmış ve kendileri yerilmiştir.

C- Bâtnîlerin Yarattığı Terör

Müstahkem kaleler ve buralarda yetiştirilen fedâîlere dayanarak gelişen Bâtnîlerin en önemli özelliği, muhaliflerini hançerle katlederek ortadan kaldırmalarıdır. Fedâîler, Hasan Sabbâh hareketinin vurucu gücünü ve terör timini meydana getirmekteydi. Hasan Sabbâh'la birlikte, huruf ve nücum ilimlerinden bahseden propagandacılar gitmiş, onların yerine eli hançerli Bâtnîler gelmiştir.⁶⁰ Bu hareketin dayandığı insan gücü daha çok câhil dağlılardan meydana gelmekteydi. "...Solu ile sağını birbirinden ayramayan, dünyadaki gelişen olaylardan haberdar olmayan kimseler..."⁶¹ Bu hareketin insan kaynağını oluşturmaktaydı. Hasan Sabbâh, bunlara ceviz, bal ve haşhaştan oluşan özel bir karışım yedirerek dimağlarını uyusturmakta, bu şahıslar özel olarak yapılmış cennetlerde çeşitli nimetler ve güzellikler içerisinde bir süre tutulmaktaydı.⁶² Uyanmaya yakın çıkarıldığı bu cennet, efendisine karşı göstereceği sadâkat ve yararlık karşılığı olarak o şahsa vaad edilmekteydi.

Beşyiner Bâtnî propaganda ile yıkanmış ve kendilerine cennet vaad edilmiş şahıslar, istenilen her şeyi yapacak şekilde kandırılmaktaydı. Liderlerine o kadar körü körüne bağlıydılar ki, "Bunlardan bir tek kişi, kendisinin öldürüleceğini bile bile, bir cemaate hücum eder ve onları âşikâre öldürürdü."⁶³ Fedâîler, Bâtnîlik davasına muhalif olan herkese karşı kesin çözüm kastıyla kullanılmışlardır. Bu konuda sadece fedâîler değil, onların aileleri de yapılan

57 Ebû Mansur Abdülkaahir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark Beyne'l-Fırak)*, (trc. E.R.Fırlalı), İstanbul 1979, s. 258 vd.; A. İlhan, a.g.m., s. 192.

58 A.Bağdâdî, age, s. 269 vd.; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi I*, Ankara 1988, s. 400 vd.

59 İmam Gazâlî, *Bâtnîliğin İç Yüzü*, (trc. A. İlhan), Ankara 1993, s. 23; Fahreddîn er-Râzî, *İtikâdâtü Fıraki'l-Müslimin ve'l-Müşrikîn*, (thk. M.M. el-Bağdâdî), Beyrut 1407/1986, s.105.

60 M.Şerefeddin, *Bâtnî Tarihi*, s. 22.

61 İbnu'l-Cevzî XVII, s. 63 vd.

62 İbnu'l-Cevzî XVII, s. 64; İbn Kesîr XII, s. 171; Tahsin Yazıcı, "Fidâî", *D.İ.A. XIII*, s. 53.

63 el-Feth b. Ali b. Muhammed el-Bundârî, *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Ustra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, (trc. K.Burslan), İstanbul 1943, s. 67.

vaadlerle ikna edilmişlerdi. Öyle yüce bir dava için savaştıklarına inanıyorlardı ki, bu uğurda ölmek şeref; verilen görevi yerine getirememek şerefsizlik olarak addediliyordu. Nitekim Musul emîrini öldürmeye gönderilen fedâilerden birisi suikastten sağ olarak kurtulduğu için, annesi kederinden saçını, başını yolmuştu.⁶⁴

Bâtınîlerin Selçuklu ülkesindeki ilk kıtalleri, muhtemelen Alamut'un ele geçirilmesinden daha önce Save'de meydana gelmiş ve bir müezzin öldürülmüştür. Olay Nizâmülmülk tarafından duyulunca, suçlu şahıs yakalanarak kısasen katl edilmiştir. Bu şahıs Bâtınîlerden öldürülen ilk kişidir. Selçuklu ülkesinde ilk defa kanlarının akmasına sebep olan Nizâmülmülk olduğu için Bâtınîler, ona karşı büyük bir kin beslemişler ve katlettikleri ilk şöhretli kişi de Nizâmülmülk olmuştur.⁶⁵ Selçukluların ünlü vezirini öldürmek, hiç şüphesiz ki, Bâtınîlerin güçlerini göstermesi ve ses getirmesi açısından önemlidir.

Melikşah'ın vefatından sonra şehzâdeler arasında meydana gelen taht kavgalarının yarattığı boşluktan istifade eden Bâtınîler gün geçtikçe güçlenmeye başlamışlar, yeni kalelere sahip olma ve yeni suikastler birbirini takip etmiştir. Halk arasında o kadar dehşet ve korku salmışlardı ki, evinden sabahleyin işine giden bir insan, ikinci vakti geçti de evine dönmediyse, hâne halkı artık ondan ümit keserdi. Türlü türlü desiseler kullanarak insanları kaçıır ve onları öldürdükten sonra kuyulara atarlardı.⁶⁶ Devletin gücü azalıp, buna karşılık Bâtınîlerin gücü ve kötülükleri artınca, halk arasında korku artmaya başladı. Bu yüzden halk iki kesime bölündü. Bir kısmı bunlara açıktan açığa düşmanlık ederek onlarla çarpıştı, diğer kısmı ise onlarla barışık yaşama şeklini tercih etti.

Bâtınîlere karşı mücadele edenler doğrudan onların hedefi haline gelmekle kalmayıp, onlarla barışık yaşayanları Bâtınîlere yataklık yapmak ve cinayetlere ortak olmakla itham ettiler. Bâtınî olanlar devletin takibatına maruz kaldılar, olmayanlar ise ya Bâtınîler tarafından taciz edildiler veya kendilerini sevmeyen kişiler tarafından Bâtınî olmakla jurnallenerek devlet tarafından cezalandırılma tehlikesine maruz kaldılar. Ülkede asayiş ve güvenin yerini endişe, korku ve dehşet aldı. O kadar ki, devletin ileri gelen şahsiyetleri ve önde gelen âlimler bile Bâtınî olmak ithamından kendilerini kurtaramadılar.

Bu düşünceden olmalı ki, Kirman halkı meliklerini ilhad ve itikat bozukluğuyla itham edip, Bâtınîlere meyletmekle suçladılar, sonra da onu öldürdüler.⁶⁷ Aynı şekilde İmâmu'l-Harameyn Cüveynî'nin öğrencilerinden ve Nizâmiye Medresesi müderrislerinden İlkiya el-Harrâsî de (öl.1110) Bâtınî olmakla suçlanarak Sultan'a şikâyet edilmiş ve müderrislik görevin-

64 R. Dozy, age, s. 398 vd.

65 Nizâmülmülk 1092 senesi Ramazan ayında Bağdât'dan İsfahan'a dönerken Nihâvend'de Bâtınîlerce öldürüldü. Bkz. Nuveyrî XXVI, s. 330; İbnu'l-Esrî X, s. 205 vd; Râvendî I, s. 132.

66 İbnu'l-Cevzî XVII, s. 63; İbnu'l-Esrî X, s. 314.

67 el-Bundârî, age, s. 67 vd.

den azledilmişti. Ancak halîfenin yardımıyla cezalandırılmaktan kurtulmuştu.⁶⁸

Bâtınîlerin hedefinde olmak için özel bir konumda olmak gerekmiyordu. Onlar, kendileri açısından tehlikeli veya ortadan kaldırılmasını faydalı gördükleri her seviyeden insana karşı suikast düzenlemişlerdir. Özellikle Bâtınîlere karşı askerî sefer düzenlemiş emirler veya açıktan düşmanlığı görülmüş kişileri hiç affetmediler. Bunlardan biri olan emîr Aksungur, Bâtınîlere karşı birçok sefer düzenlemiş, pek çoğunu öldürüp, mallarını yağmalamış ve bel-delerini tahrip etmişti. Bu sebepten dolayı emîri takip eden Bâtınîler 1048 senesi Ramazan ayında Hemedan'da onu öldürdüler.⁶⁹ 1096 senesinde ise Tuğrul Bey'in arkadaşı ve Selçukluların ilk Bağdât şahnesi olan emîr Porsuk'u katlettiler. Aynı sene emîr Arğuş en-Nizamî'yi Rey'de katlettiler.⁷⁰

Öldürmek istedikleri şahısların güçleri ve sosyal mevkîleri önemli değildi. Bâtınîlerin kıtalleri çoğalınca onlardan çekinen emîrler gömleklerinin altından zırh giyerek dolaşmaya başladılar.⁷¹ Bunlardan biri olan ve tesadüfen o gün zırh giymemiş olan İsfahan Emniyet Müdürü Belkâbek Sermez, Bâtınîlerin saldırısına uğrayarak öldürülürken, aynı gece bu şahsın dört oğlu da suikastle katledildi.⁷² Benzer şekilde Bâtınî düşmanı olduğu için katledilen emîrlerden birisi de Hıms emîri Cenahu'd-Devle'dir. Son derecede yiğit ve cesur olan bu emîr, Hıms Câmîinde Cuma namazı kılarken, üç Bâtınînin saldırısına uğradı ve şehit edildi (öl.1101).⁷³ Merağa Emiri Ahmedîl'i (öl.1114),⁷⁴ Musul Emiri Aksungur el-Porsukî (1125),⁷⁵ ve Sultan Sancar'ın emirlerinden Cevher Hadim (öl.1139) de Bâtınîlerce katledilen diğer şahsiyetlerdir.⁷⁶

Sadece emirler değil, vezirlik görevine gelmiş kişiler bile Bâtınîlerin suikastlerinden kurtulamadılar. Bunların başında Nizâmülmülk'ün büyük oğlu ve Sultan Berkiyaruk'un veziri Fahrü'l-Mülûk gelir. Bu şahıs 1106 senesinde Nisabur'da Bâtınîlerce katledilmiştir.⁷⁷ Sultan Mahmud'un veziri Ebû Tâlib es-Sumeyremî de Bâtınîler tarafından katledilen başka bir vezirdir.⁷⁸ Sultan Sancar'ın vezirliğini yapmış olan Muinüddîn Ebû Nasr da onlara karşı mücadele etmiş ve 12 000 Bâtınî katletmiş bir şahıstı. Bu vezir de Bâtınîlerce katledilmiştir (öl.1127).⁷⁹

68 İbn Tağriberdî V, s. 167; İbn Kesîr XII, s.174; es-Subkî VII, s. 231 vd.

69 İbnu'l-Esir IX, s. 552.

70 İbnu'l-Verdi II, s. 14.

71 Bkz. Suyûtî, Tarihü Hulefa, s. 428.

72 İbn Kesîr XII, s. 170.

73 İbn Tağriberdî V, s. 167.

74 İbn Tağriberdî V, s. 20; Şemseddin Ebû Abdullah ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ İXX*, (tah. Şuayb el-Arnaût- M. Nuaym el-Arkasûsî), Beyrut 1416/1996, s. 383.

75 İbn Tağriberdî V, s. 224.

76 İbn Tağriberdî V, s. 258.

77 İbnu'l-Cevzi XVI, s. 104; İbn Kesîr XII, s. 180.

78 Zehabî, el-İber II, s. 407; Ebû Sad Abdülkerîm es-Semânî, *Kitâbu'l-Ensâb III* (tah. A. Ömer el-Bârûdî), Beyrut 1407/1988, s. 309.

79 İbn Tağriberdî V, s. 226.

Bâtınîler emir ve vezirlerden sonra sultanlara karşı da suikast düzenlemekten kaçınmamışlardır. Sultan Muhammed Tapar'a karşı suikast girişiminde bulunmuşlarsa da, durumu önceden öğrenen sultan bu olaydan zarar görmeden kurtulmuştur.⁸⁰ Fakat hepsi için sonuç böyle olmamıştır. Nitekim Bâtınîler, Dimaşk Atabegliği'nin kurucusu Tâcu'l-Mülûk Börî'yi 1130 yılında katlettikleri gibi,⁸¹ 1142 senesinde de Azerbaycan havâlisinin hâkimi Davut b. Muhammed'i Tebriz'de katletmişlerdir.⁸² Verilen örneklerden de anlaşıldığı şekliyle bütün idareciler Bâtınîler için hedef olabilmektedir. Buna halifeler de dahildir. Nitekim Abbâsî Halifesi el-Müstersîd Billah'ı (öl.1118) Bâtınîler katlettiği gibi,⁸³ Fâtımî halifesi Ahkâmullah Mansûr b. el-Musta'î (öl.1129) de Bâtınîlerce katledilen başka bir halifedir.⁸⁴

Bâtınîler için sadece emîrler ve kolluk kuvvetlerinin ileri gelen şahsiyetleri hedef değildi. Onlar, kendileri gibi düşünmeyen herkese savaş açmışlar ve muhaliflerine karşı "imha timi" gibi çalışmışlardır.⁸⁵ Bu konuda sivil halk da kendilerine düşen payı almıştır. Bâtınîlerin öldürme ve yağma olayları gün geçtikçe artarak devam etmiştir. Onların ilk sahip oldukları yerlerden biri olan Kâyin yakınlarındaki bir kalede toplanan Bâtınîler, Kirman'dan Kâyin'e gitmekte olan büyük bir kâfileye saldırarak insanları öldürüp, mallarını yağmaladılar (1100).⁸⁶ Bâtınîler, 1104 senesinde Hindistan, Mâverâünnehr ve Horasan'dan gelmekte olan hacılara saldırarak mallarını yağmalayıp, insanları kılıçtan geçirdiler.⁸⁷ Benzer şekilde 1157'de yine Horasan hacılarına saldırarak onları katlettiler.⁸⁸ Sâdece kâfilelere saldırmıyor, şehirlerdeki sivil halkı da fırsat buldukça katlediyorlardı. İsfahan'da yaşanan bir olayda Bâtınîlerin pek çok insan katlettiği ortaya çıkmıştı. Alevî-i Medenî adlı bir şahıs, evinde kurduğu tuzağa çektiği yüzlerce insanın ölümüne sebep olmuştu. Bir şüphe üzerine eve baskın yapan halk, evin altındaki dehlizler ve kuyularda dört-beş yüz insan cesedi bulmuştu.⁸⁹ Bunca masum insanın tek suçu Bâtınî olmamaktı.

Hiç şüphesiz ki, Bâtınîler faaliyetlerini yürütürken bir plan çerçevesinde davranıyorlardı. Temel hedef propaganda yoluyla halkı kazanmak ve kendi yanlarına çekmekti. Bu maksatla, bir taraftan halk üzerinde propaganda yaparak dinî emirlerin lüzumsuzluğu ve hakikatlerin ancak masum bir imam sayesinde öğrenilebileceği düşüncesini yayıyor,⁹⁰ bir taraftan da Selçuklu idaresinden gayri memnun insanları ele geçirerek taarruz ağırlıklı bir ihtilal

80 er-Râvendî I, s. 155 vd.

81 İbnu'l-Verdi II, s. 52.

82 İbn Tağriberdi V, s. 264.

83 Zehebi, A'lâm IX, s. 562.

84 İbnu'l-Verdi II, s. 50.

85 M.Şemseddin Günaltay, "Anarşist Dervişler Çetesi (Haşşâşin)", *Hurâfattan Hakîkate*, (nşr. Ahmet Gökbel), İstanbul 1997, s. 161.

86 İbnu'l-Esir X, s. 314.

87 İbnu'l-Verdi II, s. 23.

88 Zehebi, el-İber III, s. 16.

89 Râvendî I, s. 153 vd.

90 P.Hitti, *Şiyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi II*, (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1980, s. 689.

akîdesi geliştireyorlardı.⁹¹ Böylece hedef aldıkları Selçukluları zayıflatacak, onların idaresini zora sokacak faaliyetler yürütüyorlardı. Bu iş için görevli olan dâîler vasıtasıyla şehir ve kasabalardan Selçukluların idaresinden hoşlanmayan insanları taraftar olarak bir araya toplayıp, bunların gayri memnun hallerinden istifade ile devlete karşı kullanıyorlardı.⁹²

Bu durumu gören ve yıkıcı fikirlerle sadece askeri faaliyetlerle mücâdele edilemeyeceğini kavrayan Selçuklular, halkın aydınlatılması ve doğru bilgilerle donatılması maksadıyla medreseler açmaya başladılar. Selçuklular, açmış oldukları bu medreselerden yetişen insanlar sayesinde, bir taraftan Bâtınîlerin propagandaları tesirsiz hale getirirken, diğer taraftan da Bâtınî fikirleri çürüten, Sünnî düşüncüyü halk arasında yayan ve devlet otoritesine bağlanmayı gerekli gören insanlar yetiştirdiler.⁹³ Yıkıcı faaliyetlerin engellenmesinde askeri hareketlerden sonra, belki de ondan daha fazla etkili olan yol bu metottu. Buralardan yetişen şahıslar İslâm âleminde ortak bir kültürün ve düşüncenin doğmasına da imkan hazırlamışlardır. Öyle ki, değişik bölgelerden gelen insanlar bu medreselerde okuyarak, Ehl-i sünnet düşüncesini öğrenip, sonra da kendi memleketlerine dönüp bu düşüncüyü yaymışlardır.⁹⁴ Böylece halk idarecilere gönülden bağlanmış ve yönetenler ile yönetilenler arasında "Sünnîlik düşüncesi" ortak payda haline gelmiştir.⁹⁵ Türkistan'ın içlerinden Nil deltasına kadar uzanan geniş topraklarda ülke bütünlüğünün yanı sıra, mânevî birlik de bu müesseseler sayesinde temin edilmiştir.⁹⁶

Bu durum karşısında Bâtınîler, kendilerine engel olan bu ulemâyâ karşı da suikastler düzenlemek suretiyle onları ortadan kaldırmaya, yarattıkları dehşet ve korkuyla onları sindirmeye başladılar. Zira Sünnî ulemânın varlığı onların yayılmalarına engel teşkil ediyordu. Dönemin önde gelen âlimleri bunların suikastlerinden kurtulamadı. Devrin önemli âlimlerinden Ebu'l-Müzaffer el-Hocendî 1102 senesinde Rey'de şehit edildi.⁹⁷ Hemadan Kadilkudatı Ubeydullah b. Ali el-Hatibî (öl.1108)⁹⁸, İsfahan'ın önde gelen âlimlerinden Sâid b. Muhammed el-Buhârî (öl.1108)⁹⁹, Nizâmiye Medresesi müderrisi ve "Eğer İmam Şâfiî'nin bütün kitapları yansa, hâfizamdan onları ye-

91 B. Lewis, "İsmaililer", s. 1122.

92 Robert Mantran, *İslâmın Yayılış Tarihi (VII-XI. Yüzyıllar)*, (trc. İsmet Kayaoğlu), Ankara 1981, s.143.

93 Hüseyin Emin, *Tarihu'l-Irak fi'l-Asri's-Selçukî*, Bağdâd 1965, s. 223.

94 Bu şahıslar ve geldikleri ülkeler hakkında bkz. Ahmet Ocak, *Nizâmiye Medreseleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1999) s. 204 vd.

95 H.Emin, age, s. 224.

96 H. G. Yurdaydın, age, s. 75.

97 İbn Kesir XII, s. 175.

98 Ebû Muhammed el-Yâfiî, *Mirâtu'l-Cenân ve İbretu'l-Yekzân III*, Kâhire 1993, s. 172; Zehebî, el-İber II, s. 383.

99 Takiyyuddîn b. Abdulkâdir et-Temîmî, *Tabakâtu's-Seniyye fi Terâcîmi'l-Hanefiyye IV*, (tah. A.M.el-Hulv), Riyad 1403/1983, s. 83; Muhyiddîn Ebû Muhammed el-Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye II*, (thk. A.M. el-Hulv), Beyrut 1413/1993, s. 267 vd; Zehebî, el-İber II, s. 384.

niden yazdıracak kadar gücüm vardır” diyen büyük âlim Ebu’l-Mehâsîn er-Rûyânî (öl.1108)¹⁰⁰ ve ünlü Şâfiî Kadısı Muhammed b. Nasr el-Herevî (öl.1125) de Bâtınîler tarafından şehit edilen âlimlerdir.¹⁰¹

İslâm dünyasının ve dönemin önde gelen âlimlerinden Fahreddîn er-Râzî, Rey’de verdiği derslerinde Bâtınîlerin düşüncelerinin yanlışlığını ortaya koymakta ve onları kınamaktaydı. Durumu haber alan Bâtınîler, bir fedâîyi öğrenci gibi er-Râzî’nin yanına göndererek ders aldırmuşlardı. Yedi ay derslere devam eden bu şahıs uygun fırsat bulunca hocasının gırtlığına hançerini dayayarak onu tehdit etmiş ve bir daha aleyhlerinde konuşursa öldüreceğini söylemiştir. Bu tehdit karşısında er-Râzî’nin bir daha Bâtınîler ve onların fikirleri aleyhine konuşmadığı rivayet edilmektedir.¹⁰²

Bâtınîlerin katlettiği önde gelen şahsiyetlerin listesini daha da uzatmak mümkündür. İstediklerini öldürmüş, istemediklerini korku ve tehdit yoluyla susturmuşlardır. Böylece kendi davaları açısından engel görülen kişiler devreden çıkarılmıştır. Bu tehditlerinin kimlere kadar uzandığını görme bakımından en önemli misal bizzat Sultan Sancar’dır. Kendilerine karşı mücadeleyi sıklaştıran Sultan’ı bu işten vazgeçirmek isteyen Bâtınîler, Sultan’ın sarayındaki bir cariyeyi elde ederek, onun vasıtasıyla Sultan’ın yatağının başına bir hançeri saplamışlardı. Hançerin ucundaki kağıtta; eğer sizi sevmeseydik, bu hançeri daha yumuşak olan göğsünüze saplatmaktan geri kalmazdık, şeklinde not yazarak Sultan’ı bile tehdit etmekten kaçınmamışlardır.¹⁰³ Sultan Sancar’ın yatak odasına kadar uzanmaları, onların terör ve şiddette ulaştıkları noktayı gösterme açısından önemlidir.

Sonuç

Ortaya çıkışından başlayarak, inançları ve gerçekleştirdikleri suikastleri ile anlatılmaya çalışılan Bâtınîlik hareketinde görünen şey, onların bozguna ve yıkıcı faaliyetler içinde olduklarıdır. Bunun sebebi, ister eski İran düşüncesini yeniden ihya etmek ve Müslümanlardan intikam almak olsun, isterse dinî yorumlamalardaki farklılıklar olsun, bunların İslâm dünyasında terör yarattıkları kesindir. Yarattıkları bu terörle hedef aldıkları şey Sünnî düşünce ve onun müdâfii olan Selçuklu Türkleridir. Yaptıkları propaganda- larla Müslümanların inancını bozup, kendi yanlış akîdelerini onlara kabul ettirmeyi amaçlamanın yanında, dinî bilgilerin ancak bir mâsum imam (yani Şii halife ve onun temsilcisi) sayesinde öğrenilebileceği fikrini yayarak, Bağdat halifesi ve onu destekleyen Selçuklu idaresinin gayri meşru olduğunu ortaya koymaya çalışmışlardır. Böyle yaparak Şii Fâtımîler devleti ve onların hâkimiyetini meşrulaştırmak, Şii görüşünü yaymak hedeflenmiştir.

100 Tâcuddîn es-Subkî, *Tabakâtu’s-Şâfiyyeti’l-Kübrâ VII*, (thk. A.M.el-Hulv- M.M. et-Tenâhî), Mısır 1964-1976, s. 193 vd; Zehebî, el-İber II, s. 384.

101 es-Subkî VII, s. 22.

102 R.Dozy, age, s. 399 vd.

103 M.Şerafedîn, “Fâtımîler..”, s. 34; Günaltay, “Anarşist Dervişler..”, s. 179.

Bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde din kendi mecrasından çıkarılarak siyasî maksatlara yönelik yorumlanmış, dinî görüşler bu iş için araç olarak kullanılmıştır. Bunu yaparken en acımasız şekilde şiddet ve teröre başvurulmuş, insanlar sindirilmiş ve öldürülmüşlerdir. Bu durum İslâm dünyasının zararına olduğu gibi kullananlara da fayda sağlamamıştır.

Tarihteki örneklerinden hareketle, günümüz toplumlarında da inanç birliğinin sağlayacağı birlik ve bütünlük gözardı edilemez. Tam tersi, inanç birliği olmayan toplumların ülkü birliğinden yoksun olmaları yanında, dış güçler tarafından kullanılmaya müsait olduğu da açıktır. Ayrıca bu neviden toplumların içine düştükleri kargaşa ve yaratılan terör de tarihi örnekleriyle görülmektedir.